

Biografi: en nøkkelsjanger i kristendommen

LISBETH MIKAELSSON

ENGLISH SUMMARY: *The starting point of this essay is the Jesus-biography in the four gospels in The New Testament. The discussion intends to demonstrate that the biography is a basis of Christianity as a religious system, more particularly its interlacement of the concepts of God and man, its worship, morality, and mission to expand in the world.*

NORSK RESUME: *Utgangspunktet for artikkelen er Jesus-biografien i Det nye testaments fire evangelier. Drøftingen intenderer å vise hvordan denne biografien danner grunnlaget for kristendommen som religionssystem, nærmere bestemt helheten av dens gudsbegrep, menneskesyn, moral, kultus og misjon.*

KEYWORDS: *Antique biography; types of biography; the person of Jesus in the gospels; cultic transmission of Jesus; the church's year; anthropocentric horizon of life; the mission command; Norwegian mission literature; call of mission.*

Innledning

Å karakterisere en litterær sjanger som en 'nøkkelsjanger' impliserer at den har en avgjørende posisjon eller rolle i en gitt sammenheng. I dette tilfelle gjelder det biografens funksjon i kristendommen som religionssystem. Kultus og gudsoppfatning er forankret i Jesu biografi, nærmere bestemt de fire evangeliene i Det nye testamente. Kirkens formidling av disse tekstene i dyrkelsen av Jesus som frelser og guddom, i kombinasjon med deres autoritet som guddommelig åpenbaring, har gitt evangeliene en overveldende virkningshistorie gjennom århundrene.

Troendes biografier er også en grunn til å karakterisere biografien som en kristen nøkkelsjanger. Siden antikken er marty- og helgenvita blitt nedskrevet for kirkelig bruk i liturgier, taler og på minnedager for helgener og martyrer.¹ Disse biografiene

¹ Judith Perkins hevder at representasjonsstrategier forklarer hvordan kristendommen vant makt og innflytelse i den antikke verden. Representasjoner tilbyr eksempler og rollemodeller

fungerer blant annet som inspirasjonskilder til utbredelse og fornyelse av kristendommen, og dertil å styrke personlig trosliv. I denne artikkelen vil både evangeliene og troendes biografier diskuteres, med hovedvekt på evangeliene.

Biografien var en etablert litterær sjanger i antikken, men kan disse hellige tekstene virkelig regnes som antikke biografier ifølge nyere forskning? Etter en kort gjennomgang av sjangerspørsmålet, det tekstlige mangfoldet i tidlig kristendom og evangeliens Jesus-presentasjon, er spørsmålet hvordan oldkirken sikret en normativ forståelse av Jesus-skikkelsen.

Kirkens kultus må regnes som den viktigste formen for evangeliebruk. Hvordan preger den evangeliske Jesus-biografien kultusen? Et videre spørsmål er hvordan evangelieformidlingen påvirker kulturen og spesielt hva den betyr for den bredere livsorienteringen i et samfunn, mer bestemt synet på menneskets stilling i verden.

Jesus-biografiens virkningshistorie gjelder ikke bare fortellingen som helhet, men også enkeltepisoder og utsagn som tjener spesielle formål, slik som når Jesu omsorg for syke og fattige begrunner kirkelig diakoni, eller når Jesu såkalte misjonsoppdrag motiverer til ekspansjon blant ikke-kristne.

Viljen til å utbre kristentroen var og er et viktig element i det kristne religionssystemet. Hva karakteriserer det evangeliske misjonsoppdraget? Den siste delen av artikkelen drøfter norsk misjon som et moderne protestantisk eksempel på at biografisk, inkludert selvbiografisk, litteratur brukes til å støtte opp om organisert misjonsvirksomhet. Et sentralt spørsmål i den sammenheng gjelder innholdsmessig kontinuitet mellom evangeliene og misjonærbiografier. Hva slags avtrykk setter evangeliene i misjonærtekstene?

Tilnærmingen er i det store og hele et eksempel på at biografiforskning i dag er mer enn studier av enkeltverk, det er også et felt med ulike innfallsvinkler (jf. Possing 2015, 27).

Er evangeliene biografier?

Biografien er i hovedsak en individsentrert fortelling om personer som noen ønsker skal minnes i ettertiden. Sjangeren oppstod og utviklet seg fra og med 500-tallet fvt. i Hellas parallelt med historiografien. Historiografiens bakgrunn er kronologiske beskrivelser av begivenheter som var viktige for staten. Biografiens historiske bakgrunn er den epideiktiske retorikken, tekstene er litterære monumenter over enkeltmennesker. Lovprisning går igjen som retorisk uttrykksform. Biografiene beskjeftiget seg med personens karakter, og karakteren blir belyst av handlingene som skildres (Egeland 2000, 74). Flere typer personer ble biografert i antikken: konger,

som mennesker kan identifisere seg med og forstå sin verden gjennom. Kristne helgenvitaer spilte en avgjørende rolle fordi de fokuserte på en type menneskelig subjekt, den lidende, den syke, den fattige, som kristendommen trengte for å skape, ikke bare på forestillingsplanet, men også sosialt, en institusjon som kunne drive med pengeinnsamling, hospitaldrift, fattigomsorg og maktbygging (Perkins 1995, 202).

keisere, filosofer og diktere. Et moment i den antikke biografien var å skildre barndommen på en måte som pekte fremover mot personens voksenliv (Moxnes 2017, 21). Lukas-evangeliets fortelling om Jesus som engasjert og lyttende tolvåring i Jerusalems tempel, der han belærer sine urolige foreldre om at de burde visst at han var i sin Fars hus (Luk. 2, 40-52), er et relevant eksempel på en prefigurasjon, altså en episode som bærer bud om virksomheten til den voksne Jesus.

Kan evangeliene i Det nye testamente regnes som biografier, på linje med andre biografier i antikken? Dette er et sjangerkritisk spørsmål, uten direkte relevans for problematikken i denne artikkelen, siden kirkens kultus alltid har bygget på at evangeliene er sanne fortellinger om Jesus, hans fødsel, liv, død og lære. Spørsmålet om de hellige tekstenes sjanger har vært omstridt fordi det kan oppleves som en nivellering av deres antatt enestående status som gudsåpenbaring. Den vitenskapelige sjangerdiskusjonen fikk et løft med boken *What are the Gospels?* (1992) av bibelforskeren Richard A. Burridge. Burridge går litteraturvitenskapelig og systematisk til verks og undersøker ti gresk-romerske biografier. De eldste er fra det fjerde århundre fvt, de yngste fra det første og andre århundre evt. De siste er dermed samtidige med evangeliene.² Metoden består i å rubrisere tekstinnholdet i gitte kategorier f.eks. setting, emner og verdier, og deretter kvantifisere resultatet. Burridge konkluderer med at den antikke biografien er en svært fleksibel sjanger. Hva som får rom i en biografi, varierer mye. Men et viktig fellestrekk er konsentrasjonen om én person. Gjennomgående temaer i materialet er dessuten hovedpersonens forfedre, fødsel, barndom, heltedåder, dyder, død, og dødens konsekvenser. Den samme systematiske metodikken bruker han på de fire evangelietekstene. Han finner at familielikheter med de gresk-romerske biografiene er så overbevisende at evangeliene kan oppfattes som eksempler på antikkens biografi-sjanger. Denne oppfatningen har siden hatt stort gjennomslag i forskningen.

I Birgitte Possings kategorisering av åtte biografiske arketyper,³ ville evangeliene kunne rubriseres som "hagiografier", en sjanger hun karakteriserer som helte- eller martyrepos. Hagiografien representerer ifølge Possing en videreutvikling av den første arketyper, som hun kaller "speilbiografien." Speilbiografien presenterer en protagonist som i kraft av sine positive eller negative handlinger og karakter fungerer som et didaktisk eksempel for leserne. Hagiografiene blander myter og fakta, og er skrevet for å glorifisere personer og handlinger man vil idealisere, ifølge Possing.

Marianne Egeland drøfter den antikke filosofiens innvirkning på biografi-sjangerens utvikling. Hun trekker blant annet frem beskrivelser av Sokrates som en

² Utvalget rommer kjente tekster som Tacitus' *Agricola* (98 evt), og Plutarchs *Cato den yngre*. *Cato den yngre* er en del av det større verket *Parallellbiografiene*, *Bioi Paralleloi*, fra begynnelsen av det andre århundret evt. *Parallellbiografiene* besto i alt av 48 biografier av greske og romerske menn, hvorav 23 er bevart. Hovedpersonenes dyder og svakheter blir konsekvent drøftet i dette verket.

³ Possings arketyper er speilbiografien, hagiografien, personlighetsportrettet, den fortolkende biografi, prismebiografien, liv-tid-verk-biografien, den polyfone biografi, og den kollektive biografi.

prefigurasjon av Kristus i det å være en edel karakter og martyr som tømte giftbegeret (i 399 fvt.) heller enn å gå på akkord med sin overbevisning. Sokrates ble i antikken et forbilde som den 'eksemplariske martyr', en person å huske for ettertiden på grunn av en personlig storhet og heroisme som ikke har med sosial status å gjøre. Martyrologi er dermed ikke en kristen oppfinnelse. I senantikken viste biografier om filosofer at disse ble regnet som hellige menn, blant annet biografier om Pythagoras, Plotin og Apollonios fra Tyana (Egeland 2001, 21–27).

Evangelienes Jesus-skikkelse

Beretningene om mannen Jesus, hans liv, død og oppstandelse fra de døde er kristendommens kjernefortelling. Hovedkildene til denne historien er Markus-, Matteus-, Lukas- og Johannes-evangeliet, de fire evangeliene i Det nye testamente, som ble nedskrevet mellom år 60 og 120 evt. Forfatterne er ukjente, men to av evangeliene er tilskrevet to av Jesu apostler, Matteus og Johannes.

Ifølge Halvor Moxnes startet ikke overleveringen av minner om Jesus "med en enkel historisk Jesus, men med et mangfold av Jesus-historier. De visste helt fra begynnelsen at å fortelle om Jesus alltid var å fortelle om Jesus i forhold til mennesker, i forhold til seg selv, i de sammenhenger de sto i, og hvorfor Jesus var viktig, ja nødvendig for dem" (Moxnes 2017, 11). Notto R. Thelle karakteriserer mangfoldet av kanoniske og ikke-kanoniske beretninger om Jesus som en polyfonisk gjengivelse av en felles, underliggende "Jesus-fortelling" (Thelle 2009, 19–20). De bibelske evangeliene taler ikke entydig om hvordan Jesus skal oppfattes, men de er samstemte i å ikke skildre Jesus som en filosofisk vismann, en slags jødisk Sokrates, men heller som en skikkelse i slekt med de gammeltestamentlige profetene. De er også enige om det helt sentrale punktet at korsfestelsen representerer fullbyrdelsen av Jesu gjerning. Tekstene omtaler Jesus som håndverker, og at han lever som omreisende predikant omgitt av en skare tilhengere, disiplene, som hovedsakelig er rekruttert fra samfunnets lavere lag. Videre er han et følelsesmenneske som reagerer sterkt på det han ser og opplever. Urettferdighet og maktmisbruk opprører ham. Han helbreder syke, vekker opp døde, driver ut onde ånder av besatte, og fordømmer jødiske fariseere, overprester og lovkyndige, som dermed blir hans fiender. Språket hans er rikt på paradokser, metaforer og lignelser, og disiplene skjønner ikke alltid budskapet hans. Jesus erklærer om seg selv at han er Guds sønn og at Guds rike er kommet i og med hans liv og død på jorden (jf. Mark. 9, 2-3; Luk 9, 28–36; Joh.1, 1–14). Holdepunkter for hvordan Guds rike skal forstås finnes i Jesu taler og handlinger. Riket fremstår da i diametral motsetning til den jødiske religiøse elitens opptreden i tekstene. I Guds rike skal de siste bli de første, og Jesu lidelse og død viser at seier i Guds rike følger av å ofre seg for andre. Kjærlighet, medfølelse og rettferdighet kjennetegner Guds rike, noe Jesus selv legemliggjør.

Ulike ideer om Jesus-skikkelsen i de første århundrene skapte uenighet og ulike kristne grupperinger. I kontrast til den moderne hyllesten av flertydighet og åpenhet,

ble ulike tolkninger opphav til fraksjonering og strid.⁴ Kanoniseringen av de fire evangeliene i Det nye testamente kan ses som en foranstaltning fra kirkefedrene for å demme opp for ideer og bevegelser som ble ansett å være i strid med apostlenes lære, ånd og tradisjon.⁵ Til oldkirkens gudstjeneste ble det derfor også utarbeidet bekjennelsesformler med sentrale lærepunkter for å samle menigheten om en felles forståelse.⁶ Den apostoliske trosbekjennelsen er utbredt i kristenheten og kan spores tilbake til tidlig kristendom. Den fremsies under høymessen i Den norske kirke, for eksempel:

Jeg tror på Gud Fader, den allmektige, himmelens og jordens skaper.

Jeg tror på Jesus Kristus, Guds enbårne sønn, vår Herre,
som ble unnfanget ved Den Hellige Ånd,
født av jomfru Maria,
pint under Pontius Pilatus,
korsfestet, død og begravet,
før ned til dødsriket,
stod opp fra de døde tredje dag,
før opp til himmelen,
sitter ved Guds, den allmektige Faders høyre hånd,
skal derfra komme igjen for å dømme levende og døde.

Jeg tror på Den Hellige Ånd
en hellig alminnelig kirke, de helliges samfunn, syndenes forlatelse og det evige liv.

I bekjennelsen er Jesu person blitt selve budskapet som skal tros: Han defineres som Guds sønn og menneskenes dommer. Hva han for øvrig har lært sine tilhengere nevnes ikke. Jesus-leddet er en summarisk biografi der Jesu lidelse og død er med, men disse historiske hendelsene er så integrert i teologi og eskatologi at trosbekjennelsen religionsvitenskapelig sett er en myte, der historisk sannhet,

⁴ Det fins mange andre evangelietekster enn de nytestamentlige, de såkalte apokryfe evangeliene fra det annet, tredje og fjerde århundre. Flere av dem var populære i middelalderen. De indikerer at den tidlige kristendommen var mer mangfoldig enn man tidligere trodde. En del av tekstene ble oppdaget i Nag Hammadi i 1945 i Øvre Egypt, da en bonde fant en krukke i jorden med 13 skriftruller. De fleste inneholdt såkalte gnostiske tekster. Halvor Moxnes inndeler de apokryfe evangeliene i to hovedtyper: (1) De som i likhet med Thomas-evangeliet primært rommer Jesus-ord, slik som visdomsord, profetord, og lignelser, (2) mens andre apokryfe evangelier er mer historisk-biografiske, i likhet med de fire nytestamentlige evangeliene.

⁵ Den første fullstendige kanon med Det gamle og Det nye testamente ble publisert av biskop Athanasius av Alexandria i 367. Avgjørende for Bibelens kanoniske status er at den er avgrenset og fullført. Ingen nye tekster er lagt til etter 300-tallet. Bibelen anses i kirken som hellig åpenbaring. Originalspråkene i Det gamle og Det nye testamente derimot, har ingen spesiell status, den kristne Bibelen er prinsipielt oversettbar. Bibelens umåtelige virkningshistorie skyldes ikke minst alle oversettelsene. Ifølge Store norske leksikon er hele Bibelen oversatt til 756 språk, og Det nye testamente alene til 1726 språk. I protestantismen er holdningene til Bibelens mening er tilgjengelig for alle, også de ulærde.

⁶ De tre økumeniske trosbekjennelsene er den apostoliske, den nikenske og den athanasianske trosbekjennelsen.

biografisk innhold og teologisk spekulasjon inngår i et postulat om at den Jesus kirken dyrker er Guds sønn og menneskenes dommer. Teologisk sett blir han her etablert som en person i det treenige gudsbegrepet. Jan-Olav Henriksen påpeker at treenighetslæren er et forsøk på å trekke inn historien som Guds virkefelt ved at han åpenbarer seg på et bestemt tidspunkt som menneskers frelser, Kristus, og som Den hellige ånd gjennom et erfarbart nærvær i menneskers liv (Henriksen 2001, 68–69).

Bekjennelsen har status som en kirkelig trossannhet eller dogme. Dogmet forklarer den evangeliske Jesus-skikkelsen. Man kunne også si at trosbekjennelsen er en teologisk linse som tydeliggjør for kirke og menighet hvordan den evangeliske Jesus skal oppfattes. Jesus som guddom har ubestridt autoritet, handlingene hans er forbilledlige, og det han sier skal oppfattes som guddommelige sannheter.

Jesu biografi i kirkens kultus

Kirken er på mange måter et system som gjør evangelienes Jesus-skikkelse nærværende og relevant for menneskers liv. Jesus-biografien er navet i det kirkelige systemet. Tilhørerne/leserne er omfattet av Jesus-fortellingen, kirkens premiss er at fortellingen angår dem og bør anspore til å ransake seg selv og møte livets utfordringer med Jesu liv, død og lære som forbilde. Hva de ulike kirkesamfunnene har forkynt og ansporet til løpet av kristendommens totusenårige historie har variert, men det fundamentale kirkelige religionssystemet med gudstjenester, presteskap og menigheter slik det ble utviklet i oldkirken og videreført i den katolske kirke, den ortodokse kirke og i de ulike protestantiske kirkesamfunnene, har holdt stand.

Mye av kultusen i antikken inkluderte ofringer av dyr på altrene i templene. Den kristne kultusen droppet dyreofringer, men beholdt offerideologien, påpeker Ingvild Sælid Gilhus i boken *Animals, Gods and Humans* (Gilhus 2006, 3). I motsetning til synagogene ble de kristne kirkene utstyrt med altre. Men det ofres hverken dyr eller planter på dem. Altrene kan forstås som fysiske symboler på Jesu lidelse og død som et guddommelig offer for menneskenes frelse. Kirkehusenes utsmykning gjenforteller Jesu biografi også gjennom kors og krusifikser, malerier, fresker, dekorerte alterskap, m.m. Helt siden antikken har dessuten liturgien formidlet Jesus-biografien. En beskrivelse av gudstjenesten fra ca. år 150 (filosofen Justin Martyr) forteller at det leses høyt fra evangelietekster og profetskrifter, som så etterfølges av en tale med oppfordringer om å etterligne det verdifulle som ble sagt. Deretter en bønn, og så et felles måltid med brød vin og vann (jf. Rasmussen & Thomassen 2002, 88). Hovedelementene i den kristne høymessen er altså til stede. De to viktigste sakramentene, dåp og nattverd, har begge sine forbilder i de evangeliske fortellingene om henholdsvis Jesu dåp og Jesu siste måltid med disiplene.

Etter hvert ble flere høytider og merkedager feiret i kirken. En liturgisk årskalender, kalt kirkeåret, vokste gradvis frem. Gjennom middelalderen utviklet kirkeåret seg (Fæhn 1994, 104). Dels er årskalenderen bygd på den jødiske festkalenderen, men merkedager og høytider har alle kristent innhold. Lesningene fra Bibelen, teksttrekkene, gir søndager og høytider egenart (Fæhn 1994). Grunnlaget for

kirkeåret er Jesus-biografien i evangeliene. Det starter med første søndag i advent – advent er ventetiden før Jesu fødsel – og organiserer rekkefølgen av feiringer ut fra de store høytidene jul, påske og pinse. Mens julen feirer Jesu fødsel, handler påsken om Jesu lidelse og død. Pinsen starter femti dager etter første pinsedag og ti dager etter Jesu himmelfart. Pinsen feirer ‘kirkens fødselsdag’ og Jesu ‘usynlige nærvær’ blant de troende. Alle søndager er å forstå som ‘oppstandelsesdager’. Innslagene i kalenderen varierer med kirkesamfunn, men de sentrale høytidene er felles.

Kirkeåret strukturerer tidsforløpet i samfunn dominert av kristendommen. Men ikke bare strukturerer, selve den felles tidsopplevelsen blir farget av kirkeårets religiøse innhold. Det er forskjell på søndager og hverdager, på jule- og påskefeiring – Jesu fødsel og Jesu død skaper ulike stemninger og symbolske markeringer i samfunnslivet og hjemmene. Selv i samfunn med høy grad av sekularisering, som det norske, fortsetter den kristne pregingen av tiden gjennom slitesterke tradisjoner. Et bokstavelig talt lysnde eksempel: julemarkeringene som inntar det offentlige rom i desember.

En kirkeskapt antroposentrisk livshorisont

Kirkens kultus gjør dermed mer enn å konkretisere kristen tro rituelt. Den har også en kulturformende funksjon. Kombinert med en systematisk opplæring i den kristne tro, bidrar kultusen og dens innhold til å sette kulturelle avtrykk, som å inndeleg og farge tidsforløpet, opprettholde verdier og moralske forbilder og fremme en bestemt religiøs virkelighetsforståelse i samfunnet. Kort sagt bidrar kristendommen, i likhet med andre religioner, til å påvirke menneskers livsverden. Livsverden er et begrep i fenomenologien om den før-vitenskapelige, konkrete verden vi som subjekter lever og utfolder oss i. En livsverden er alltid fylt av mening og verdier (Neteland 2025). Svært ofte også av myter, riter og gudstro, kunne en religionsforsker tilføye. Jesus virket innenfor en livsverden preget av både jødisk religion og romersk okkupasjon. Mens Jesus-biografien har bidratt til å skape livsverdener influert av troen på Jesus som guddom og hans moralske eksempel.

En livsverden influert av kristendommen skaper en kristen livsorientering eller livshorisont, som både eksisterer i menneskers bevissthet og er objektiv i betydningen institusjonelt overlevert. Denne preger hvordan vi som aktører møter verden og responderer på det som skjer. Begrepet ‘livshorisont’ er mer vidtfavnende og plastisk enn ‘lære’ eller ‘kunnskap,’ men kan romme disse elementene. Ifølge fenomenologien fremtrer de objekter vi erfarer og forholder oss til med en “horisont” av implisitte perspektiver, muligheter og potensial (Neteland 2025).⁷ Igjen er en tilføyelse på plass: En horisont har også grenser, og en livshorisont vil alltid ha sine blinde flekker.

⁷ Begrepet ‘horisont’ er blant annet knyttet til Hans-Georg Gadamer’s hermeneutikk, og i verket *Truth and Method* (1975) (orig. *Wahrheit und Methode*) definerer han begrepet som “the range of vision that includes everything that can be seen from a particular vantage point” (1975, 269).

Naturødeleggelser og klimatrusler er blitt en viktig del av samtidens vitenskap, bevissthet og felles livshorisont. Mot en slik bakgrunn trer kirkens antroposentrisme frem. Evangelier og kristen moral er menneskesentrerte. Når den gammeltestamentlige, transcendent guddommen velger å inkarnere seg i et individ på jorden, velger han en mann, og viser dermed hvor mye menneskeslekten betyr for ham fremfor andre jordiske skapninger. Det evangeliske narrative som starter med Jesu inkarnasjon er som tidligere nevnt konsentrert om menneskers verden og menneskers relasjoner. I kristen sammenheng er det utenkelig, ja nærmest blasfemisk å antyde at guddommen kunne ha inkarnert seg i noen annen enn et menneske. At dette ikke er en allmenn regel i religionshistorien viser blant annet den indiske høyguden Vishnus avatarer, dvs inkarnasjoner. Vishnu har ansvar for å opprettholde universet og dets orden, og billedlig fremstår han hyppig i mannsskikkelse. Men grensen mot dyr er ikke like fundamental som i jødedom og kristendom, for blant Vishnus ti avatarer er en fisk, en skilpadde og et villsvin.

Kristendommens eksklusivistiske privilegering av mennesket kan forstås som et utslag av større religiøse endringer i antikken. I den gresk-romerske verden foregikk det to store komplementære prosesser som berørte forholdet mellom mennesker og dyr, hevder Ingvild Sælid Gilhus. Den ene var sakraliseringen av mennesket, som i kristendommen og andre nye religiøse bevegelser i tiden. Den andre prosessen var avsakralisering av dyr, som manifesterte seg i at det ble slutt på tradisjonell offerkultur (Gilhus 2006, 4).

I evangeliene knyttes Jesus direkte til to dyr: Han maner urene ånder inn i en griseflokk, som så raser utfor et stup (Mark. 5, 1-20; Matt. 8, 28-34). At det var griser kan antagelig knyttes til at grisen var regnet som et urent dyr. I påsken da han korsfestes og dør, rir Jesus inn i Jerusalem på en esefole (Mark. 11,2, 4, 5, 7; Luk. 19, 30f.), eller et esel med en fole (Matt. 21, 2, 5, 7; Joh. 12, 15). Eselet er et beskjedent ridedyr sammenlignet med en hest, og det er muligens et symbolsk poeng i historien. Eselets viktigste funksjon er imidlertid å oppfylle Messias-profetier Det gamle testamente (Sak. 9, 9) (Gilhus 2006, 172). Ifølge Gilhus bærer evangelietekstene ingen tegn på omtanke for dyr. Dyr blir her metaforer og allegorier for menneskelige anliggender (Gilhus 2006, 171-172).

Det eksistensielle dramaet kirken formidler med basis i evangeliene er derfor beholdt mennesket. Syndenes forlatelse og evig liv gjelder oss, for det er bare vi som kan tilegne oss evangeliet og ha en frelsende gudstro. Tidlig kristendom bygger i mangt og mye på jødisk religion, og den jødiske arven er relevant når det gjelder antroposentrismen. Den gammeltestamentlige urhistorien (1. Mos.1, 26-28) rangerer som kjent mennesket som herre over dyrene. Menneskets herrestilling og forrang er imidlertid ikke bare en religiøs forestilling, men også en ubevisst eller uuttalt premiss i en mengde valg og prioriteringer i vestlige samfunn, et premiss som nå er utfordret både vitenskapelig, religiøst og politisk.⁸

⁸ Kirkesamfunn har i varierende grad reagert på denne utfordringen. Internasjonalt kjent og sitert er Pave Frans' encyklika *Laudato si'* (2015) med sin sterke kritikk av forsøpling, global oppvarming, konsumerisme og et hensynsløst økonomisk system som overkjører hensynet

En ekspansiv religion

Kristendommen har siden begynnelsen vært en misjonerende religion. Dette er et grunntrekk som ifølge evangeliene går tilbake til Jesus selv og kretsen hans av tilhengere, disiplene. I Matteus-evangeliet uttaler Jesus at disiplene har “øyne som ser og ører som hører, og derfor er salige” – i motsetning til dem som ikke tar imot budskapet hans (Matt.13, 16–17). Jesus stiller høye krav til en disippel: “Om noen kommer til meg, må han sette dette høyere enn far og mor, hustru og barn, brødre og søstre, ja, sitt eget liv. Ellers kan han ikke være min disippel” (Joh. 14, 26–27; jf. Luk. 14, 25–27).

I de bibelske evangeliene er det en krets av tolv menn blant disiplene som står Jesus aller nærmest. Det er de tolv apostlene, som Jesus har kalt spesielt til å følge ham. Blant disse er også Judas Iskariot, som forråder Jesus.

Apostel er en oversettelse av gresk *apóstolos*, og betyr utsending eller sendebud, et sendebud utstyrt med fullmakt og autoritet på vegne av oppdragsgiveren, i dette tilfellet Jesus selv. I evangeliene får apostlene en grundigere innføring i Jesu lære enn andre disipler, og det er i samvær med apostlene at Jesus innstifter nattverden og pålegger dem å videreføre dette ritualet til vitne om ham (Matt. 26, 20–30; Mark. 14, 17–25; Joh. 22, 14–23). De følger Jesus helt til han ble tatt til fange i Getsemane-hagen i Jerusalem og deretter forhørt og korsfestet på Golgata.

Apostlene blir sendt ut av Jesus til å forkynne evangeliet i andre deler av Israel enn Galilea og Judea, men ifølge Matteus-evangeliet skal de holde seg på avstand fra samaritanere og hedninger, altså ikke-jøder. Og som Jesus selv skal de forkynne at Guds rike er nær, vekke til omvendelse og gjøre samme slags mirakuløse tegn: helbrede syke, vekke opp døde, gjøre spedalske rene og drive ut onde ånder (Matt. 9, 5–8). Dette begrensede misjonsoppdraget gjentas i Markus-evangeliet (Mark. 6, 7–13) og Lukas-evangeliet (Luk. 9, 1–6). Det må oppfattes som temporært siden alle de tolv er med Jesus i Jerusalem når han ender sitt liv.

Jesu død gjorde ikke slutt på misjonsimpulsen i Jesus-bevegelsen. Ifølge Matteus-evangeliet møtte Jesus de elleve gjenværende apostlene på et fjell i Galilea etter oppstandelsen fra de døde. Her trådte han frem for dem og holdt denne kraftfulle talen, kjent som Jesu misjonsbefaling:

Meg er gitt all makt i himmel og på jord. Gå derfor ut og gjør alle folkeslag til disipler, idet dere døper dem til Faderens, Sønnens og Den Hellige Ånds navn og lærer dem å holde alt det jeg har befalt dere. Og se, jeg er med dere alle dager inntil verdens ende (Matt. 28, 16–20. Jf. Mark. 16, 15–16; Luk. 24, 47–48; Joh. 20, 21–23).

Innholdet er et definitivt brudd med den gammeltestamentlige idéen om jødefolket som spesielt utvalgt av Gud. Perspektivet er antroposentrisk, men universalistisk –

til skaperverket. *Laudato si`* refererer til Solsangen av Frans av Assisi hvor den gode Gud takkes for broder Sol, søster Måne, søster Vann og moder Jord – med andre ord, den livets famliehelhet som mennesket er en del av, ikke herre over.

mennesker fra alle folkeslag er i stand til å bli Jesu disipler. Ingen er utelatt, ingen for lavtstående. Jesu etterfølgere, her apostlene, blir med denne erklæringen pålagt et aktivistisk oppdrag som peker inn i fremtiden: Forkynnelsen av evangeliet om Jesus og Guds rike er ikke sluttført med Jesu død. Tilhengerne hans skal bringe historien videre, med et løfte om at den oppstandne vil være med dem, "... se jeg er med dere alle dager inntil verdens ende."

Apostlene er lydige mot oppdraget, ifølge Det nye testamente- Teksten Apostlenes gjerninger forteller om deres misjonsvirksomhet etter Jesus død, og dveler især ved apostelen Paulus' misjonsreiser i Romerriket. Det er fristende å spørre om kristendommen ville blitt en verdensreligion uten dette misjonsimperativet tillagt Jesus selv.

Både misjonsbefalingen, Jesu utsendelse av apostlene og kravene han stiller til de som skal være hans disipler vitner om at Jesus-bevegelsen i antikken vil kunne falle inn under begrepet total hengivelse (*'total devotion'*) slik Laura Feldt definerer det som et paraplybegrep om ekstremisme, terrorisme og fundamentalisme, men også ikke-voldelige religiøse former som er altomfattende og sikter mot perfektjon (Feldt 2023, 4). Felles for alle disse er et sterkt følelsesmessig engasjement og vilje til å ofre seg, selv om de er ulike i andre henseender. Fortellinger, ikke teologiske utlegninger, må til for å skape dette engasjementet, ifølge Feldt. Det primære i denne sammenhengen er imidlertid ikke at evangeliene som biografier er kilder til fortiden, men at de i ettertiden har vært og er fortellinger med kraft og glød til å forme mennesker. Notto Thelle karakteriserer evangeliene som Jesus-fortelling som en polyfoni av dramatikk, symboler og metaforer med en kraft og åpenhet som teologiske tolkninger og forklaringer av Jesus-skikkelsen mangler (Thelle 2009, 19–20). Gjennom evangelieformidlingen er total hengivelse blitt tradert som et fromt ideal i kirken, og virkeliggjort av blant andre martyrer, munk, nonner og misjonærer.

Teologiske forutsetninger for den kristne ekspansjonen er for øvrig forestillingen om guddommens transcendens og at Gud kan dyrkes overalt i verden på den måten kirken gjør. Kristendommen er fundamentalt en flyttbar religion.

En annen forutsetning er avvisningen av andre religionsformer. Skillelinjer og motsetninger kjennetegner kristentroen. Under definisjonen av sin selvidentitet har kirken definert andre religiøse og kristne retninger som hedenskap og kjetteri. Biskop Epifanius av Salamis (ca 315–403) beskriver i sitt verk *Panarion* ("medisinskrin") hele 80 kjetterier – enkelte av dem er ikke-kristne religioner og filosofiske retninger. Det har vært vanlig i kristenheten å omtale alle ikke-monoteistiske religioner som hedenskap. Misjonen blant hedningene skulle ikke bare ha som mål å gjøre alle til Jesu disipler, men også nedkjempe hedenskapet i alle dets former.

Evangelisk oppdrag og biografisk konstruksjon i norsk misjonslitteratur

Mens den katolske kirke har drevet misjon siden antikken, startet protestantisk misjon på 1700-tallet, da den moderne verden var i emning. Moderniteten er både kulturelt og strukturelt basert på at verdensrekkevidden er utvidet, hevder Hartmut Rosa. Dette

medførte at horisonten for hva som er tilgjengelig utvidet seg blant annet innen handel, politikk og vitenskap (Rosa 2024, 137–139). Det samme gjelder for religionen. Da den europeiske kolonialiseringen og handelsvirksomheten på 1800-tallet åpnet en global verden for europeisk påvirkning fikk europeerne kjennskap til en stor og variert religionsverden upåvirket av kristendommen, ikke sjelden med praksiser og forestillinger som sjokkerte dem dypt. I protestantiske land skapte kjennskapet til den store 'hedningeverden' entusiasme for misjon, ikke minst i Norge, der det utviklet et seg et bredt engasjement for misjon fra midten av 1800-tallet.

Det var spesielt i norsk lekmannskristendom at hedningsmisjon ble et stort prosjekt, selveste 'Jesu hjertesak'. I denne delen av befolkningen hadde Bibelen status som autoritativ åpenbaringsbok og personlig bibellesning var utbredt. Her oppstod et omfattende organisasjonsliv – misjonsorganisasjoner og lokale støtteforeninger, som har sørget for religiøs, økonomisk og praktisk støtte til menn og kvinner som ville reise ut med evangeliet.⁹ Kallsbevissthet har gjennomsyret dette organisasjonslivet. Misjonærkallet den enkelte er seg bevisst er blitt regnet som et indre, personlig kall, mens den organiserte misjonsvirksomheten realiserer 'et ytre' kall om å bidra med økonomiske midler og organisatorisk støtte til utsendinger og kirkebygging på misjonsfeltet.

Kallsforståelsen ble påvirket av kjennskapet til skremmende religionspraksis og menneskelig nød. Dette er blitt tolket som et rop fra den store 'hedningeverden' om kristendom, men også om moderne fortrinn som helsehjelp og skolegang – et rop som det er Guds vilje skal besvares sammen med evangeliseringen. Skolevirksomhet og sykearbeid har derfor gått hånd i hånd med forkynnelsen. Evangelienes Jesus er selv en modell for denne kombinasjonen gjennom historiene om hans medfølelse med syke og besatte mennesker.

Det er utgitt både biografier og selvbiografier fra norsk misjon. Selvbiografisk litteratur dominerer (Mikaelsson 2003).¹⁰ Utgivelsesforhold synes sjelden å bli problematisert i diskusjoner om biografisjangeren, men her er det relevant. Misjonsbøkene utgis hverken av litterære, historiske eller underholdningsmessige hensyn. Uten å se bort fra at misjonærforfattere selv har vært motivert for å skrive, er formålet med å utgi denne litteraturen primært pragmatisk.¹¹

⁹ Den første og i mange år den største misjonsorganisasjonen er Det Norske Misjonsselskap (NMS), som ble stiftet i Stavanger i 1842 av prester, herrenhute og representanter for lekmannsbevegelsen i Den norske kirke. Andre store organisasjoner er Norsk Luthersk Misjonssamband, stiftet i 1891 og i dag Nord-Europas største misjonsorganisasjon; dessuten Normisjon, etablert i 2001, som inkluderer den tidligere Santalmisjonen, stiftet i 1867; Misjonskirken Norge, tidligere Det Norske Misjonsforbund, stiftet i 1884, og Pinsemisjonen, tidligere De norske pinsemenigheters ytre misjon, forkortet PYM.

¹⁰ Min avhandling *Kallets ekko. Studier i misjon og selvbiografi* (2003) bygger på registreringen av 226 selvbiografiske bøker skrevet av norske misjonærer innenfor tidsrommet 1843–1994. 174 bøker av menn, 52 av kvinner. Mine generaliseringer om misjonslitteraturen i artikkelen bygger på kildemateriale og analyser i *Kallets ekko*.

¹¹ Størstedelen av bøkene er publisert på kristelige forlag eller av misjonsorganisasjonene selv. Et eget kristelig litterært system av forfattere, utgivere, bokhandler og lesere vokste frem med

Misjonsorganisasjonene har oppmuntret misjonærer til å skrive selvbiografisk; en viktig årsak til dette er selve organisasjonsstrukturen og finansieringen av misjon. Langt på vei har lokalt foreningsliv med gaver, innsamlinger og basarer finansiert virksomheten til de ulike organisasjonene. Dessuten har misjonsforeningene utgjort en folkelig grunnpilar av godvilje. Å beholde dette fotfolkets støtte har vært avgjørende, og til det har misjonsblader og førstehånds skildringer av misjonærene spilt en sentral rolle. De institusjonelle føringene har vært at litteraturen skulle styrke det helhjertede engasjementet for å utbre kristentroen, viljen til å gå 'all in', ikke drøfte eller problematisere misjonsarbeidet. Forfatteren Trygve Bjerkrheim oppsummerer fyndig hva slags innhold som engasjerer:

Det var disse meldingane om misjonæranne sin strid og siger, om den djupe materielle og åndelege naud, og om dei som vert berga or heidenskapens natt og vart nye, frigjorde menneske, – det var desse meldingane som greip og glødde ogso dei tusentals misjonsvenner rundt om i landet og inspirerte dei til nye tak, til ny innsats for misjonen, for "Jesu hjartesak" (Bjerkrheim 1977, 14).

En kan med et begrep av Stanley Fish hevde at misjonsfolket i Norge har utgjort et 'tolkningsfelleskap' (Fish 1992, 327), der kritikk av misjon har hatt liten eller ingen plass.

Den enkeltes opplevelse av misjonærkallet er et sentralt tema i litteraturen, og det beskrives hyppig som Guds direkte inngripen i livet, i analogi med hvordan Jesus velger ut sine tolv apostler i evangeliene. Beskrivelsene kan grupperes på en skala fra "hørelser" og "minnelser", det vil si at personen hører Jesu eller Guds stemme, over påfallende sammentreff og andre tegn på Guds ledelse, til en trygg visshet om at misjonærkallet representerer Guds vilje uten noen ytre "forsikringer" (Mikaelsson 2003, 156–159). Bruk av Bibelen til divinasjon kan forekomme når forfatteren har kjempet med usikkerhet om kallet og har slått opp på måfå for å få svar. Et eksempel på den første kategorien er Kina-misjonæren og sykepleieren Annie Skau Berntsen (1911–1992). Den 25. november 1934 hørte hun Gud høyt og tydelig si: "Jeg vil du skal dra til Kina og tjene meg på misjonsmarken" (Gleason 1985, 22). Annie Skau Berntsen er kjent og respektert som den drivende kraften i byggingen og driften av hospitalet Håpets Havn i Hongkong. I selvbiografien *Min fars datter. Fra ørkenslette til kildevang* (1988), skildres Håpets Havn-reisingen som et tett samarbeid mellom henne og Jesus – til dels er dette tospannet i konflikt med den lokale byggekomiteen. I teksten fremstår hun som en personifisering av begrepet total hengivelse. Det siste kunne man sagt om en rekke norske misjonærpersonaer.

Kalls- og ledelsesopplevelsene kan forstås som indirekte bibelreferanser. De etablerer guddommen som en livshistorisk aktør, i overensstemmelse med løftet "Og se, jeg er med dere alle dager inntil verdens ende." Ikke minst vitner opplevelsene om kallets renhet: Det er ikke eventyrlyst, ærgjerrighet eller andre 'verdslige' drivkrefter som ligger bak ønsket om å bli misjonær, men lydighet mot Jesu oppdrag.

grunnlag i 1800-tallets vekkelse og den kristne lekmannsbevegelsen. Litteratur knyttet til frikirkeligheten og Pinsebevegelsen er også del av dette systemet i dag.

Misjonslitteraturen som helhet kan anses som en resonans til evangeliene og Jesu misjonsbefaling. Når teksten er mettet med bibelreferanser og sitater, blir denne resonansen uttalt. Evangeliene rommer imidlertid mange forelegg i form av verdier og situasjonsbeskrivelser som ofte gjenspeiles i litteraturen. Åndeutdrivelser i Guds navn er for eksempel ikke sjeldne i tekster fra norsk Madagaskar- og Kina-misjon – og kan ses som biografiske ‘gjenfortellinger’ av de evangeliske modellene, noe de bibelkyndige leserne ventelig har oppfattet. Misjonærenes offervilje og uttrykte kjærlighet til de lokale, om enn de er farlige røverbander eller råbarkete analfabeter, fungerer som ekko av Jesu kjærlighet og offer.

Offeraspektet ved kallet er for øvrig idag redusert på grunn av bedre kommunikasjoner og aksept for at et misjonærkall ikke nødvendigvis omfatter hele livsløpet.¹²

Avslutning

I denne artikkelen har jeg forsøkt å løfte fram hvor fundamental den evangeliske Jesusfortellingen er for kristendommen som religionssystem. Gudsbegrep, menneskesyn, moral og etikk, kultus og misjon er forankret i evangeliene. Tro på evangeliens budskap og Jesu guddom er fundamentalt i kirken. Tekstenes emosjonelle appell bidrar til å forklare deres store betydning.

Evangeliens funksjon som normative nøkkelttekster kaster lys over kristendommens antroposentrisme. Dette reiser et kinkig, aktuelt spørsmål: Legitimerer tekstene en ‘menneske først’-tilnærming i forhold til andre livsformer?

Norsk misjonslitteratur utgjør en ørliten del av evangeliens tekstlige virkningshistorie, men den er eksempel på at Jesu ord og evangeliske forbilder stadig innpasses i nye livsomstendigheter og der gir opphav til relevante livsskildringer.

Videre er misjonslitteraturen eksempel på at innenfor institusjonaliserte religiøse rammer strammes selvbiografi/biografi-sjangeren til og det blir mer gitt på forhånd hvordan et menneskeliv gripes an. Misjonslitteraturen dokumenterer også at vitnesbyrdet i en gripende livshistorie er produktivt, det skaper tro og oppslutning, noe kirken har visst siden antikken og derfor har fungert som litterær pådriver for.

¹² Et moment som har vært sterkt fremme i offentligheten i de senere år er misjonærbarnas situasjon, som tidligere har vært underkommunisert. Mange misjonærbarn har måttet tilbringe barndommen på internatskoler, med lang tid mellom hver gang de fikk møte foreldrene. På 1980-tallet dukket problematikken rundt barna opp i enkelte livsskildringer. I kritikken er et nytt kallsbegrep dukket opp, ‘foreldrekallet’ – det vil si det moralske ansvaret foreldrene har for å gi sine barn en god oppvekst. Begrepsbruken har bakgrunn i luthersk kallsetikk, der hederlige yrker og nyttig arbeid i samfunn og familie forstås som Guds kall, for det kristne livet skal leves i verden etter Luthers syn. Nonner og munkar har ingen høyere religiøs status enn vanlige troende. Det kan heller ikke misjonærer ha, er kritikernes logikk. Misjonærkallet er ikke avskaffet med kritikken, men dets forrang i forhold til andre viktige hensyn er idag svekket. Jf. artikkelsamlingen *Med hjertet på flere steder. Om barn, misjon og flerkulturell oppvekst* (Drønen & Skjortnes 2010).

Litteratur

Berntsen, Annie Skau

1988 *Min fars datter. Fra ørkenslette til kildevang*, Ansgar Forlag.

Bjerkrheim, Trygve

1977 "Bladmannen", in: Asbjørn Kvalbein, G. Andr. Meling & Bjørn Helge Sandvei eds., *Visjoner fra en postkasse*, Luther forlag, 13–16.

Drønen, Tomas Sundnes & Marianne Skjortnes, eds.

2010 *Med hjertet på flere steder. Om barn, misjon og flerkulturell oppvekst*, Tapir Akademisk forlag.

Egeland, Marianne

2000 *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*, Universitetsforlaget.

Feldt, Laura

2023 "Total devotion in the ancient world: emotions and narrative in radical religion", *Religion* 53 (1), 1–23. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2022.2150405>

Fish, Stanley

1992 "Interpreting the variorum", in: David Lodge, ed., *Modern Criticism and Theory. A Reader*, Longman.

Fæhn, Helge

1994 *Gudstjenestelivet i Den norske kirke – fra reformasjonstiden til våre dager*, Universitetsforlaget.

Gadamer, Hans-Georg

1975 *Truth and Method*, Continuum.

Gilhus, Ingvild Sælid

2006 *Animals, Gods, and Humans. Changing Attitudes to Animals in Greek, Roman and Early Christian Ideas*, Routledge.

Gleason, Gene

1985 *Søster Annie – dette er mitt liv*, Ansgar Forlag.

Henriksen, Jan Olav

2001 *Gud – fortrolig og fremmed. Ettertanker*, Gyldendal Norsk forlag.

Mikaelsson, Lisbeth

2003 *Kallets ekko. Studier i misjon og selvbiografi*, Høyskoleforlaget.

Moxnes, Halvor

2001 "Innledende essay", *Apokryfe evangelier*, De norske bokklubbene i serien Verdens Hellige skrifter (VII–LXXI).

2017 *Historien om Jesus*, Verbum Forlag.

Neteland, Thomas

2025 "Edmund Husserl", *Store norske leksikon*

Perkins, Judith

1995 *The Suffering Self. Pain and Narrative Representation in the early Christian Era*, Routledge.

Possing, Birgitte

2015 *Ind i biografien*, Gyldendal.

Rasmussen, Tarald & Einar Thomassen

2002 *Kristendommen –en historisk innføring*, Universitetsforlaget.

Rosa, Hartmut

2024 *Akselerasjon og resonans*, Cappellen Damm Akademisk.

Thelle, Notto R.

2009 *Gåten Jesus. En fortelling – mange stemmer*, Oriens Forlag.

*Lisbeth Mikaelsson, professor emerita
Religionsvitenskap, Universitetet i Bergen*